

ΖΩΝΤΑΝΕΥΟΝΤΑΣ ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΠΟΥ ΕΣΒΗΣΕ ΝΩΡΙΣ

Εκατό χρόνια μετά την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, τον Μάιο του 1919, ο Αχιλλέας Χατζηκωνσταντίνου θυμάται την «περιπέτεια» της έρευνας και της συγγραφής του μνημειακού έργου «Η προκουμαία της Σμύρνης», το οποίο συνυπογράφει με τον Γιώργο Πουλημένο.

Τυπική εικόνα της προκουμαίας στο τμήμα του λιμανιού. Οι ανοιγμένες στη σειρά τέντες και τα τραπέζια και των καφενείων προσδίδουν ομοιομορφία σε ένα κατά τα άλλα κολυγρώμα αργιτεκτονικά τοπίο (1888-1890).

Σεπτέμβριος του 2012. Μαζί με τον Γιώργο Πουλημένο, και οι δύο ερευνητές πτυχών της ιστορίας της Σμύρνης, αποφασίζουμε ότι είμαστε σε θέση να προχωρήσουμε στην πλήρη καταγραφή του συνόλου των κτισμάτων που το 1922 ορθώνονταν στην προκουμαία, στο οριστικά χαμένο θρυλικό Και (από τη γαλλική λέξη «Quai», που σημαίνει αποβάθρα).

Το αντικείμενο με το οποίο είχαμε επιλέξει να αναμετρηθούμε, επενδύοντας τις προσπάθειες και τις γνώσεις μας φάνταζε άθλος, αλλά συνάμα ήταν απίστευτα γοητευτικό. Ουσιαστικά, θα

επιχειρούσαμε να ανασυστήσουμε με κάθε δυνατή λεπτομέρεια μία από τις πιο emblematicκές εικόνες του 20ού αιώνα, που καταγράφηκε στη συνείδηση δύο λαών, Ελλήνων και Τούρκων, με αντιδιαμετρικό τρόπο. Μια μακρόχρονη, κοπώδης άσκηση, που θα δοκιμάζε τις προσωπικές μας αντοχές και των δικών μας, πορεία στο τεντωμένο σχοινί των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων, εμπειρία ζωής εντέλει που θα μας άλλαζε για πάντα.

Τότε, θυμάμαι, έστειλα μια επιστολή σε έναν νέο Έλληνα ιστορικό, επισημίονα του εξωτερικού, στον οποίο

γνωστοποιούσα τα νέα μας ως εξής: «Σε αυτή τη συνεργασία ο Γιώργος Πουλημένος έχει ήδη κάνει μια πολύ μεγάλη προεργασία, ώστε να έχουμε ένα στέρεο χαρτογραφικό υπόβαθρο για να πατήσουμε, ενώ παράλληλα θα βοηθήσει και μέσα από την αποδελτίωση των ετήσιων εμπορικών οδηγών. Από πλευράς φωτογραφιών και απεικονίσεων της προκουμαίας, είμαι αισιόδοξος ότι με την ψηφιοποίηση τουλάχιστον των δικών μου πηγών θα μπορέσουμε να καλύψουμε σχεδόν ολόκληρη την περιοχή που μας ενδιαφέρει. Η ταύτιση αυτή καθαυτή,

← Εύζωνοι συγκεντρωμένοι μπροστά από το θέατρο κίρις. Διακρίνεται το πορτρέτο του Ελευθερίου Βενιζέλου στολισμένο με βάνια, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης των Ελλήνων της Σμύρνης προς τον ελευθερωτή τους.
→ Έλληνας έφιππος στρατιώτης διασταυρώνεται με περίπολο στην προκουμαία, λίγο πριν από το καφενείο «Νέος Ποσειδών» (1919).

βέβαια, είναι μια άλλη ιστορία, που προφανώς θα απαιτήσει χρόνο για ψάξιμο. Γι' αυτό και δεν έχουμε βάλει ακόμα έναν χρονικό ορίζοντα ολοκλήρωσης».

«ΣΥΝΕΧΙΣΤΕ ΜΕΧΡΙ ΝΑ ΦΤΑΣΕΤΕ ΣΤΟ ΤΕΡΜΑ»

Η αλήθεια είναι πως ούτε τι θα συναντήσουμε γνωρίζαμε ακόμα ούτε πού έπρεπε να ψάξουμε για να το βρούμε. Συμφωνήσαμε, ωστόσο, εσαρχής πως αυτό το έργο δεν θα ικανοποιούσε μόνο

τις προσωπικές μας προσδοκίες, αλλά θα έπρεπε να βρει και εκδότη. Την άνοιξη του 2013 λοιπόν, όταν είχαμε έτοιμο έναν πρώτο «πιλότο», προσεγγίσαμε τις εκδόσεις Καπόν. Η επιλογή για εμένα ήταν αυτονόητη: τα βιβλία τους ήταν πάντα τα «πετράδια» της βιβλιοθήκης μου. Η απόφαση των εκδοτών, βέβαια, να συνεργαστούν μαζί μας ήταν κάπως απρόσμενη, καθώς εμπιστεύτηκαν δύο άγνωστους, κατά δήλωσή τους, ερευνητές, που υποσχέθηκαν να τους παραδώσουν ένα βιβλίο 288 σελίδων σε τρία χρόνια. Πέσαμε έξω και στα δύο. «Συνεχίστε,

φτάστε μέχρι το τέρμα» ήταν η παρότρυνση που μας επαναλάμβαναν ξανά και ξανά, χωρίς να μας πτοείη, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, απουσία χορηγών.

Κάπως έτσι, με σούσης μάλιστα της ελληνικής κρίσης, πέρασαν έξι χρόνια χαρτογραφώντας το παραλιτικό μέτωπο της Σμύρνης, καταγράφοντας τα πάνω από 200 κτίσματα σε όλες τις διαδοχικές τους φάσεις, συντάσσοντας την ταυτότητα του καθενός και σχεδιάζοντας με ακρίβεια τις τελικές αρχιτεκτονικές τους προσόψεις, αναζητώντας στοιχεία για πρό-

Θέατρον Σμύρνης

Γαλλικό Προξενείο

Συνομιλείο «Αλάμπρα»

Λέσχη «Sporting Clubs»

Θέατρο και κήπος «Sporting»

Ιταλικό Παρθενάγειο

Καφενείο και κήπος «Παρισίους»

Κινηματογράφος «Παρισίους»

Καφεζυθοπωλείο «Αστια»

Θέατρο «Kraema»

Κινηματοθέατρο «Pathé»

«Μήπως σκοπεύετε να διεκδικήσετε ελληνικές περιουσίες;» απόρησε ο καχύποπτος υπάλληλος του Κτηματολογίου της Σμύρνης.

σωπα, οικογένειες και επιχειρήσεις, αντιπαραβάλλοντες πληροφορίες, ψηφιοποιώντας φωτογραφίες, σχέδια και χάρτες, συλλέγοντας μαρτυρίες, κυρίως όμως διασταυρώνοντας όσα έως τότε θεωρούνταν δεδομένα. Καθώς από το 1922 μας χώριζε σχεδόν ένας αιώνας, ήταν απαραίτητο να είμαστε πολύ προσεκτικοί. Όσο κι αν αισθανόμασταν ευγνώμονες που προλάβαμε εν ζωή Σμυρνιούς πρόσφυγες που περπάτησαν το Και, όπως η Στάσα Ισηγόνη, είχαμε πλήρη συνείδηση πως ήταν μια πολύ αργά η «επίσημη» εκδοχή των πραγμάτων είχε φροντίσει να εξαφανίσει πολλές λεπτομέρειες και να στρεβλώσει ακόμα περισσότερες. Μεγάλο μερίδιο της επιτυχίας της συνεργασίας μας οφείλεται στο ότι ο καθένας από τους δύο ήταν παράλληλα και ο πιο αυστηρός κριτής του άλλου, που έπρεπε να πειστεί για την επαρκή τεκμηρίωση κάθε νέου στοιχείου της έρευνας, προτού αυτό γίνει αποδεκτό.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΦΥΓΑΝ, ΟΙ ΜΝΗΜΕΣ ΕΜΕΙΝΑΝ

Τη χαμένη μνήμη έπρεπε να την αντικαταστήσουμε με δυο πρόσωπα, όπως αποδείχθηκε, γραπτές πηγές, όπως ο καλά κρυμμένος στα οθωμανικά αρχεία χάρτης ιδιοκτησιών της Εταιρείας των Προκυμαίων (1889) και τα σχέδια του Κτηματολογίου της Ιζμίρ (1936-37). «Μήπως σκοπεύετε να διεκδικήσετε ελληνικές περιουσίες;» απόρησε ο καχύποπτος υπάλληλος του τελευταίου, αμφισβητώντας, χωρίς να το γνωρίζει, την ισχύ της Συνθήκης της Λωζάννης. Αυτά τα δύο ακρότατα χρονικά όρια λοιπόν βοήθησαν κατ' αρχάς, ώστε το νήμα που κόπηκε βίαια το 1922, με τη μεγάλη φωτιά και τον ξεριζωμό Ελλήνων και Αρμενίων, να ενωθεί ξανά. Οι Σμυρνιοί έφυγαν, όμως η πόλη έμεινε, όπως παρέμειναν και οι Λεβαντινοί της. Οικογένειες πανάρχαιες, κράμα Δύσης και Ανατολής, υπήρξαν ο ορισμός του κοσμοπολιτισμού. Μετά το 1922 φυλλορρόησαν, αλλά δεν έσβησαν, και έτσι, χάρη σε αυτούς και στα μεγαλοπρεπή κατάλοιπα της παρουσίας τους, η σύγχρονη Ιζμίρ μιλάει ακόμα τα σμυρναϊκά και θυμάται το παρελθόν της. Είναι τόσο έντονη δε η μνήμη, ώστε ένοικος κτιρίου του Και που έπαψε

1.

2.

3.

4.

↑ 1, 2. Το επιβλητικό «Θέατρον Σμύρνης» (1911-14) και φερόμενη άποψη του εσωτερικού του.
3. Οι μαθητές του γαλλικού λυκείου του St. Joseph (των «Φρέρηδων») της οδού Ρόδων εκτελούν «ατροφή κεφαλής», προκειμένου να θαυμάσουν τις διερχόμενες κομπές Σμυρναίες (1902-1908).
4. Η ποδοσφαιρική ομάδα του Απόλλωνα, πρωταθλήτρια Σμύρνης 1921-22. Όρθιος στο κέντρο διακρίνεται ο πρόεδρος της Δημήτριος Μαρσέλλος (1922). ← Το κτίριο της Εθνικής Τράπεζας στη Σμύρνη.

να υπάρχει πριν από μισό αιώνα μάς το σχεδίασε με κάθε λεπτομέρεια.

ΔΟΥΛΕΙΑ ΣΑΡΑΝΤΑ ΕΤΩΝ

Εκατοντάδες φωτογραφίες. Σε αυτό σταθήκαμε τυχεροί. Από πολύ νωρίς ο φακός ερωτεύτηκε την προκυμαία και η προκυμαία λάτρευε τον φακό. Πανοράματα και καρτ ποστάλ, επιζωγραφισμένες ή ασπρόμαυρες, απεύθυναν σε άπειρα κάδρα και στιγμές τα πάντα, από κυρίους με κοστούμια και αφίξεις γαλαζοαίματων μέχρι καρβάνια με καμήλες και εμπορεύματα σ'οιβαγμένα στο τελωνείο, παγιώνοντας έτσι την εικόνα του παραλιακού μετώπου στη συλλογική μνήμη. Ευτυχώς, υπήρξαν ορισμένοι φορείς και συλλέκτες σε Ελλάδα, Τουρκία και Ευρώπη που μας παραχώρησαν αφιλοκερδώς τις συλλογές τους, γλιτώνοντάς μας από το δυσβάσταχτο κόστος της απόκτησης αντύπων και δικαιωμάτων χρήσης. «Έχετε μπροστά σας δουλειά σαράντα ετών», εκτίμησε ο εμπειρότερος εξ αυτών, όταν του εξηγήσαμε ποιος ήταν ο στόχος μας. Πολύ συντομότερα, ευτυχώς, αρχίσαμε

όχι μόνο να κοιτάμε τις εικόνες του Και, αλλά και να κατανοούμε τι βλέπουμε. Το μάτι σταδιακά «εκπαιδευτήκε» να ξεχωρίζει λεπτομέρειες σχεδόν αόρατες, να αποκρυσταλλώνει δυσδιάκριτες επιγραφές, να αναγνωρίζει την εποχή των κτισμάτων, ακόμα και το σημείο ή τις συνθήκες λήψης. Η γοητεία της έρευνας συμπυκνώθηκε σε όλες τις περιπτώσεις που αναφωνήσαμε «Εύρηκα!», όταν είτε έπετα από κοπιαστική έρευνα είτε με εντελώς αναπάντεχα μεταφυσικό σχεδόν τρόπο ένα ακόμα κομματάκι εύρισκε επιτέλους τη θέση του στο παζλ της προκυμαίας.

Η ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ

Η πειστική σχεδιαστική αποτύπωση των κτιρίων του Και ήταν ένα από τα πρώτα ζητούμενα, καθώς απαιτούσε προηγουμένως την ανάπτυξη ειδικής τεχνικής, ώστε από φωτογραφίες πλάγιας οπτικής λήψης να προκύψει μέσω γεωμετρικής διόρθωσης η κατά μέτωπο απεικόνιση. Δεν υπήρξε όμως ποτέ αυτοσκοπός. Η προκυμαία της Σμύρνης ήταν ένας κόσμος ολοκληρωμένος

μας ενδιέφερε να τον προσεγγίσουμε: πρόξενοι δυτικών χωρών που «έλυαν και έδεναν» υπό το καθεστώς των διωμολογήσεων, ξένοι παραχωρησιούχοι που καρπώνονταν τις υποδομές και τους ανεξάντλητους φυσικούς πόρους του μικρασιατικού Ελντοράντο, Έλληνες μεταπράτες παντός είδους, θιασάρχες και επιχειρηματίες του θεάματος και θεατρίνες που για χάρη τους το κοινό παραληρούσε, ξενοδοχοί, ζυθοπόλες και καφενετζήδες, νταήδες, παλικαράδες και καταφερτζήδες, πιο πολυμήχανοι κι απ' τον Οδυσσαέα, σοφοί και αυταρχικοί βαλδήδες (=διοικητές), χαμάληδες, καθώς και Τσιριγώτες ή Αρκάδες εφοπιστές. Συναντούσαμε τα ονόματά τους παντού, σε ειδήσεις, ρεκλάμες εφημερίδων και εμπορικούς οδηγούς. Με το πέρασμα του χρόνου βλέπαμε τους εμπορικούς οίκους να εξελίσσονται και να αλλάζουν χέρια, περνώντας από τον πατέρα στους γιους και μετά στους εγγονούς, ενώ δεν έλειπαν επίσης οι συγχωνεύσεις ή τα «κανόνια». Μελετήσαμε τα γενεαλογικά δέντρα, ιδίως των Λεβαντίνων, ακόμα και σε βάθος αιώνων, προκειμένου να

Η γοητεία της έρευνας συμπυκνώθηκε σε όλες τις περιπτώσεις που αναφωνήσαμε «Εύρηκα!», κάθε φορά που ένα κομματάκι εύρισκε τη θέση του στο παζλ της προκυμαίας.

← Εικόνες της Καταστροφής: απελπισμένοι πρόσφυγες προσπαθούν να επιβιβαστούν σε δύο βενζινοκίνητα σκάφη. Μοιραία, ένα εξ αυτών ανατρέπεται...
→ Τα κατεστραμμένα ξενοδοχεία «Αλεξάνδρεια», «Σύνταγμα» και «Μικρά Ασία», πρόσκαιρα «αξιοθέατα» της καμένης Σμύρνης (1922).

βρούμε «από ποιά κρατάει η σκούφια τους», τι τους έφερε στην Ανατολή και πώς συνδέονταν μεταξύ τους σχηματίζοντας εμπορικά δίκτυα. Επιπλέον, διαπιστώσαμε ότι ήταν αδύνατον να συλλάβουμε το οικονομικό θαύμα της Σμύρνης, αν δεν γινόμασταν κι εμείς μαζί τους τραπεζίτες (ανε)ασφαλιστές, καπνέμποροι, μεσίτες, χρηματιστές, ταπητουργοί, ναυτικοί πράκτορες κ.ο.κ.

ΤΡΙΑ ΧΙΛΙΟΜΕΤΡΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Όταν το 2017, με την ολοκλήρωση, όπως τότε πιστεύαμε, της έρευνας, είπαμε για πρώτη φορά «τα μολύβια κάτω», η μεγάλη εικόνα που συνθέταν το οικιστικό, το κοσμικό, το εμπορικό και τέλος το διοικητικό τμήμα της προκυμαίας μάς άφησε άφωνους. Ώστε αυτή ήταν στην πραγματικότητα η Σμύρνη και το Και που περιγράφουν με τόση γλαφυρότητα οι περιηγητές και οι πρόσφυγες στα κείμενά τους! Ναι, στο εξής ο καθένας, ειδικός ή μη, θα μπορούσε να αντιληφθεί πλήρως τον χώρο, τη λειτουργία και τη σημασία του. Να περιηγηθεί τα τρία και πλέον χιλιόμετρα του παραλι-

ακού βουλεβάρτου, «αγγίζοντας» την ιστορία. Να συνειδητοποιήσει τι υπήρχε και τι χάθηκε.
Ακολούθησε η μακρά και επίπονη επιμέλεια του κειμένου. Τίποτε όμως δεν συγκρίνεται με τη διαδικασία της σελιδοποίησης έναν χρόνο μετά, αυτής καθαυτήν δηλαδή της δημιουργίας του βιβλίου, στο οποίο έπρεπε να χωρέσουν περισσότερες από 250.000 λέξεις κειμένου, 600 φωτογραφίες, 200 σχέδια και 3 μεγάλοι χάρτες σε ανάπτυγμα. Το αισθητικά πρωτότυπο και μαζί λειτουργικό αποτέλεσμα οφείλεται κυρίως στην πείρα, στην αισθητική και στα υψηλά στάνταρ των εκδόσεων Καπόν, που πρώτα με λέτησαν και στη συνέχεια «δάμασαν» το σγκώδιες υλικό με τις πάμπολλες ιδιαιτερότητες και απαιτήσεις. Το τελικό αποτέλεσμα, μοιρασμένο σε δύο θεματικούς τόμους, άψογους από το εξώφυλλο μέχρι την τελευταία σελίδα, όχι μόνο αναδεικνύει το περιεχόμενο της έρευνάς μας, καθοδηγώντας τον αναγνώστη στον χώρο και στον χρόνο, αλλά και αποτελεί πιστεύω μια παρακαταθήκη αντάξια της προκυμαίας της Σμύρνης. ■

Γιάννης Παυλιγιάννης - Αρχάγγελος Χατζικωνσταντίνου
«Η ΠΡΟΚΥΜΑΙΑ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ» - Αρχιτέκτονας
ένα σύμβολο σπράδου και μεγαλείου,
εκδόσεις Καπόν, δέσμοσε κατ'ί,
σελίδες 396 + 356, κωδός 620, σχέδια: 104.
● ● ●
ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥΜΕ τις εκδόσεις Καπόν για την παραχώρηση του φωτογραφικού υλικού από την νίκαισή τους «Η ΠΡΟΚΥΜΑΙΑ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ». Αρχιτέκτονας ένα σύμβολο σπράδου και μεγαλείου.